
МАЛОЗНАНА ЛЮСТРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ 1628-1634 рр.

о. Юрій МИЦИК

Одним із найцінніших історичних джерел є люстрації королівщин (державних маєтностей) Речі Посполитої, тобто описи, створені внаслідок періодичних урядових акцій. Останні проводились за ухвалою сейму спеціальними комісіями з метою обрахування прибутковості та подальшого оподаткування королівщин. Нещодавно київським істориком Р.В. Майбородою створений загальний каталог люстрацій, що стосувалися українських земель¹. У ньому знаходимо згадку і про одну маловідому люстрацію, яка зберігається у фамільному архіві князів Сангушків² і досі залишається неопублікованою, за винятком незначних фрагментів³. На жаль, вона збереглася не повністю і в ній, зокрема, відсутні початок і кінець, де містилися датування і дані про люстраторів. Але у тексті джерела згадується як власниця Корсунського староства Софія Данилович. Вона померла у 1634 р., а успадкувала староство по смерті свого чоловіка (Яна Даниловича) у 1628 р. Отже, дана люстрація могла бути складена не раніше 1628 р. і не пізніше 1634 р. Додамо, що Софія Данилович була дочкою великого коронного гетьмана Станіслава Жолкевського і бабусею короля Речі Посполитої Яна III Собеського.

Люстрація міститься у рукописі формату «в четвірку» обсягом у 365 сторінок, списаних чітким почерком польською мовою. Як уже говорилося, люстрація збереглася не повністю. У даному списку вона відкривається описом Овруцького староства (с. 1-28), потім йде опис інших староств Київського воєводства як от: Любецьке та Лоївське (с. 29-74), Остерське (с. 75-95), Переяславське (с. 96-109), Канівське (с. 110-123), Черкаське (с. 123-138), Корсунське (с. 139-151), Богуславське (с. 152-157), Білоцерківське (с. 158-182). Далі йдуть староства Брацлавського (с. 183-214) та Подільського (с. 215-365) воєводств, насамперед Вінницького (с. 190-205), Літинського (с. 206-214), Хмільницького (с. 215-256), Улановського (с. 256-276), Барського (с. 277-332), Кам'янецького (с. 338-364) і Скальського (с. 365). Тут подається опис найважливіших міст згаданих староств разом із описом замків та озброєння, опис містечок та сіл, часом навіть хуторів, подаються дані щодо кількості будинків та тяглого (залежного) населення, млинів, поташних буд, оренди, величини прибутків, насамперед за рахунок чиншу та «колодок» (вид податку), згадуються імена старост та власників хуторів тощо. Дуже важливими є дані

© Мицик Ю., 2010.

про попередні описи та люстрації конкретних населених пунктів, починаючи як мінімум від 1570 р.

Загальну схему опису можна простежити на прикладі Лоева (нині – райцентр у складі Республіки Білорусь). Це місто стоїть на правому боці Дніпра при впадінні до нього Сожу. Насамперед тут описувався замок на Лоївській горі та його артилерія (одна гармата і 4 гаківниці) (с. 47), потім саме місто, яке названо дещо нестандартно «Лоева гора», вказувалось на повинності міщан і розміру чиншу, який вони мають сплачувати, дані про оренду («лоївська оренда з корчмою, горілками та млинами складає на рік 600 зл.») (с. 48), потім перераховуються села, що належать до Лоева і подається їх стислий опис (кількість тяглого населення, розміри чиншу та інших податків, повинності). Специфічною особливістю даної частини люстрації є перелік приватних земель у лоївській околиці з вказівкою на ім'я власника чи власників, їхніх військових повинностей. Тут містяться також свідчення про підстави тримання цими особами землі (зазвичай згадується королівський універсал), є й дані генеалогічного характеру. Подібне бачимо часом і нижче, як от при описі Остерського староства, котре за свідченням люстраторів держить п. «Залеський Варецький, остерський староста» згідно з королівським привілеєм від 12.04.1636 р.

Розглянемо детальніше значення люстрації на прикладі опису Корсунського староства. Як відомо, Корсунь у 1585 р. отримав магдебурзьке право і вже двічі люструвався (у 1616 та 1622 рр.). Люстрація 1628-1634 рр. фіксує певні зміни у становищі Корсунського староства і власне Корсуня за 10-річний період. Насамперед це староство збільшилося територіально: крім власне Корсуня, Данилівки (Медведівки), Крилова, Лисянки, Стеблева, Чигирина, до нього є приписаними містечко Звенигородка і села Шендерівка та Сидорівка. По-друге, закінчився термін вольностей Чигирина, Лисянки та Данилівки (Медведівки) і від цих міст почали надходити прибутки, внаслідок чого загальний річний прибуток староства виріс майже на третину (це однак не сприяло піднесенню обороноздатності староства, артилерія якого перебувала у жалюгідному стані, з другого боку зрозумілішими стають причини козацьких повстань 30-х рр. XVII ст.). По-третє, відчутно посилилася роль козацтва у старостві, люстрація вказує навіть імена деяких козаків – власників млинів. Один з них (Білошапка), ймовірно, є той самий Матвій Білошапка, який значиться у Реєстрі Війська Запорізького 1649 р. разом із синами Андрієм та Кирилом Білошапченками⁴. Опис останнього є не менш цінним. В ньому, зокрема, перераховується десяток хуторів, які належали жителям, в т. ч. правобічні (Дунинів, Нечаїв, Сульського, Леськи, Харковиця, Хацьки, Каратуль, Білоозеро, Дубіїв, Наруський) та лівобічні (Липовські хутори, Зеліського, Попове, Таранове, Мутишине, Пищикове).

Вказувалося, що «більшу частину цих хуторів тримають козаки, тяглих людей дуже мало» (с. 129). Окремий розділ люстрації цього і Канівського староств присвячений боярам, причому історичний екскурс робиться від 1570 р. При описі Канівського староства вказувалося і на села, «які козаки тримають за Дніпром», а саме: Пекарське (суч. Пекарі), Степанчиці, Решотки, Біркозове, Вергуни, Чабанівка, Костениці, два Тростенці, Гришин, Райтків, Селище. На початку опису йдеться про особу канівського старости. Ним був тоді Мацей Лесьньовський (Лешневський) гербу «Гжимала» (помер у 1638 р.), який обіймав посади старости білокамінського (з 1611), канівського та браїлівського (з 1622), белзького підкоморія (з 1626), белзького каштеляна (з 1626).

Нині нами подано до друку опис Корсунського староства в журнал «Корсунський часопис», готується до друку й опис Канівського (невеликий уривок з нього наводимо нижче) та Черкаського староств, але вже давно назріла потреба у виданні всього цього джерела. Люстрація 1629-1632 рр. хоча і є неповною, але і у такому вигляді вона проливає світло на соціально-економічне становище українських земель напередодні Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.

Початок опису Канівського староства

Староство Канівське

Його посесором є уродзоний пан Миколай Лесьньовський, каневський староста, за консенсом короля його mostі per micessum від вельможного пана белзького, свого батька; однак привілею перед нами не було показано.

Замок

Цей лежить на високій горі над самою рікою Дніпром, збудований з дерева, у місці не дуже великому. До котрого входячи міст добрий на ізбицях, добра брама, дві добрих дерев'яних башти, дубовий паркан в ізбиці роблений, недобудований, непокритий і погнилий. Увійшовши до замку, бачиш праворуч кухню та пушкарню проти неї. З цього ж боку велика будова, у котрому дві білих кімнати, одна з коморами з одними сіньми, печі в них добрі, зелені, скляні вікна. Біля цієї будівлі є й інша, у котрій кімнатка й пекарня, для цієї ж будівлі при фортеці є велика добра стайня, для стайні є дім, у котрому біла кімната, скляні вікна, біла піч. При цій будівлі є світлиця (?), на котрій ганок; підвал посеред замку. Решта виходить за паркан.

Артилерія.

Люстрація 1616 року і друга 1622 року жодної артилерії у цьому замку не знаходять. Так само і ми на цей час reperimus рушниць, пороху чи свинцю не знайшли.

Делята

Ревізія 1570 р., котра з (доручення) варшавського сейму була проведена уродзонами Михайлом Мишкою, гомельським старостою, Яном Бистриховським, дворянином короля його mostі, і Щенським Барлинським, київським хорунжим, виявляє, як описує ця ж ревізія, що на цьому замку було 3 відлитих бронзових гармати, 39 гаківниць, 18

малих аркебуз, 2 киї, 5 бочок пороху для гаківниць, 7 штук свинцю, 2 гаки, 2 серпентина, одна розірвана гармата; дві пили, одна сокира. Це доповідаємо до відома скарбу, що всього цього немає, отже пан інстигатор має шукати цього у спадкоємців колишніх державців.

Люстрація 1616 р. залишила на кожен рік на уряд підстарости і замкову челядь, на порох, свинець та іншу артилерію 500 зл. Якщо вирахувати з цього згідно з люстрацією 1622 р. 300 зл. на підстаросту, то залишається на кожен рік на артилерію 200 зл., а це складає від 1616 р. до 1622 р. 1200 зл.

Але за ці гроші жодних військових потреб не було облаштовано. Це діялося за часів небіжчика, славної пам'яті князя Острозького, краківського каштеляна, тому п. коронний інстигатор має за це судитися з його нащадками.

Місто Канів

Це місто лежить над цією рікою Дніпром у гористому місці. Все місто довкола обставлене палями і окопане ровом. Брами погані і не оббиті. Населення міста є немалим, всього нараховується 660 будинків, з котрих під замковим послушенством 36 та підсусідків 23. Решта – козацькі будинки, всього 600. Міщани, які перебувають під замковим послушенством, не платять жодного чиншу, тільки дають колодки по 15 грошів, що складає 18 зл.

Вони повинні нести військову службу при п. старості.

Села, які належать до староства.

Село Бобриця

У цьому селі є 3 послушних підданих 3, котрі платять на рік чиншу по 25 гр., колодок по 15 гр., а це – 4 зл. Козаків у цьому селі 14.

Село Глинча

У цьому селі послушних підданих 8, вони дають чиншу по 25 гр., колодки по 15 гр., а це є 10 зл. Козаків у цьому селі є 10.

Село Чарнище [...].”

¹ Люстрації королівщин українських земель XVI – XVII ст. – К., 1999. – С.5.

² Держархів у Кракові. – Ф. «Архів Сангушків». – № 92. – С.139-151.

³ Zródła dziejowe. – Warszawa, 1877. – Т. V. – С. 185.

⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року. – К., 1995. – С. 133.